
Rozhovor

Jan Hus a husitství na přelomu věků

Z historiků se nestanou filosofové jen proto, že přijali pozvání k rozhovoru v monotematickém bloku Filosofického časopisu věnovaném odkazu Jana Husa. Nejprve se musíme stručně představit. Martin Nodl (1968) z CMS, kterého jsem k rozhovoru pozval, promoval roku 1995 a doktorskou disertaci s názvem „Dekret kutnohorský“ obhájil roku 2013. Mezitím vešel ve známost řadou dalších publikací, britských recenzí a mimo jiné též nápaditým vedením historických řad nakladatelství Argo. Mé jméno je František Šmahel (* 1934). Martina Nodla jsem poznal jako profesor Filozofické fakulty Univerzity Karlovy již ve svém semináři, jehož tématem bylo husitství. To se stalo mým badatelským údělem, z něhož jsem se marně snažil uniknout. Pro začátek to stačí a můžeme přejít k několika neuralgickým tématům, které ze vzdálené minulosti stále ještě činí živou historii. První námět jsem si připravil pro Martina. Letos se o sporném kutnohorském Dekretu Václava IV. s ohledem na Husovo výročí pomlčelo, při 600. výročí vydání tohoto králova mandátu v roce 2009 však zazněly hlasy o jeho negativním dopadu na domácí vysoké učení.*

MARTIN NODL (MN): Dekret kutnohorský na jedné straně osamostatnil český univerzitní národ. Na druhé straně však zcela nepochybně vedl k prohloubení regionalizace pražské alma mater, jež započala sice již v 80. letech 14. století v důsledku rozvoje nových středoevropských univerzit, avšak až do roku 1409 Praha přece jen zůstávala nejvýznamnějším učeneckým centrem na sever za Alpami a na východ od Rýna. Za ještě významnější však považuji podřízení se univerzity panovníkovi, jemuž napříště přisáhá. Karel IV. do svého díla, jak víme, nijak nezasahoval a nechal na univerzité, aby si své problémy řešili sami. Václav IV. v souvislosti s dekretem zvolil jinou cestu. Univerzitáni, vedení Husem a Jeronýmem, si myslím v danou chvíli vůbec neuvědomili, do jaké pasti se dostávají. Václav totiž i později mnohokrát zasáhl do univerzitního života, a nakonec i proti samotnému Husovi, jenž se vzepl jeho autoritě a vydal se vlastní cestou, v níž oporu v panovníkovi vyměnil za oporu v zemské šlechtě.

FRANTIŠEK ŠMAHEL (FŠ): Novotvar „univerzitáni“ se mi sice nelíbí, je však výstižný a snad si na něj zvyknu. Dobře víte, že dění na univerzitě bylo spo-

jeno s emancipační vlnou českého nacionalismu in statu nascendi. V obraně Dekretu Husova advokáta Jana z Jesenice přece zaznělo, že Češi mají ve svém království být hlavou, a ne ocasem. Toto přirozenoprávní hledisko hájil i Hus, otázkou však bylo, kdo je vlastně Čech v zemi, kde česky mluvili i mnozí němečtí usedlíci v Praze i v jiných městech. To by ani tolik nevadilo, naopak, Němci však ovládali nejen univerzitu, ale i radnice. Starší příslušnost k jazyku už nepostačovala, proto Jeroným Pražský přispěchal s odlišením „ryzích“ či „pravých“ Čechů od jiných obyvatel Čech, kteří byli rovněž Bohemi. Ryzí Češi podle něho měli český původ po matce i po otci. K vlasti (*patria*) a jazyku (*lingua*) tak přibyla krev (*sanguis*) a dočasně i neporušená víra (*fides*).

MN: Byla to neobyčejně pokročilá definice, s níž se nejspíše jinde nesetkáme. Projevuje se však v ní krevní pouto, které evokuje pozdější rasistické koncepty národní pospolitosti. V daném případě pokrevní eliminace vyžadující poslopnost po přeslici i po meči vyřazovala všechny, kteří nemohli za svůj původ. Nešlo však o novotu z doby raného husitství. V rámci starého Českého království, pokud je známo, se klauzule vylučující z určitého společenství jedince nesplňující podmínku etnického původu po otci i matce poprvé objevuje v zakládací listině kláštera augustiniánských kanovníků v Roudnici z 25. května 1333. Biskup Jan IV. z Dražic v ní ustanovuje, že do nové kanonie nemá být pod trestem exkomunikace přijat nikdo jiný než Čech po obou rodičích. Připojené zdůvodnění, že se totiž v jednom konventu nemohou snášet dvě navzájem odlišné národnosti (*nationes sibi contrarie*), nejen nepřímou připouští jazykově-národnostní uniformitu jiných institucí, ale do budoucna i zpochybňuje bezkonfliktní soužití smíšených korporací. Do jisté míry obranný přístup Jana z Dražic však v Jesenicově a Jeronýmově pojetí nabytí silně nacionalistické podoby, jež vyústila Husovým výrokiem, pokud nechtějí Němci přijmout králův dekret, ať si klidně jdou, a tvrzením, že si za svůj odchod mohou sami. Pravdou však je, že se v době Husově vzájemně mísil princip ryzí víry a ryzího etnického češství, legitimizovaného několikageneračním zemským původem a jazykem.

FŠ: To nelze popřít. Krevní pouto jako podstatný znak příslušnosti k etnické nebo jiné entitě, však nevzešlo jen z české hlavy. Dějištěm jazykově etnické diskriminace byly zejména kolonizované oblasti dříve osídlené převážně jen slovanským obyvatelstvem. Lužické Srby například roku 1353 vyloučili ze svého středu ševci z malého dolnolužického města Beeskowa, když zakázali přijímat do učení děti lázeňských, odsouzenců, pláteníků, ovčáků, Slovanů, farářů a jiných nepočestných rodičů. Ševci z nedalekého lužického města Luckau v roce 1384 dokonce ustanovili, že nový člen jejich cechu musí prokázat počestnost a dobrý německý původ po čtyřech předcích.

MN: Zatím jste se nedostal k atributu víry.

FŠ: Jedním z paradoxů překotného toku událostí bylo, že Jeronýmova definice ztratila svou společenskou ozvučnost, sotva byla vyslovena. Počínaje kostnickými procesy nabývala stále více na významu víra, *fides*, jež v sobě subsumovala i ryze materiální a politické zájmy. Hned v počátcích protihusitské kampaně „svatosvatý český národ“ postoupil své místo zvětšelé pojmové kategorii „království“, které mluvčí reformní strany vyhlásili za „nejkřesťanštější“. Ani tato průhledná sebeobrana husitské vůdce neochránila před potupnými procesy doma i v cizině. Kostnické hranice znovu živily nacionální sentiment na obranu „dobré pověsti českého jazyka“, tentokrát dokonce v česko-moravském rozsahu, což bylo závažné ideologické novum. V té době však již bylo zřejmé, že českým jazykem mluví dvě konfesioní zneprátelené pospolitosti. Zatímco katolíci vyrukovali proti nacionálně zabarvené husitské agitaci s kultem zemských patronů, v radikálně husitském proudu se nacionální motivace vytrácela v univerzálně pojímané očistě církve a společnosti. Sporé náznaky pražsko-národního mesianismu u Jana Želivského byly na husitské levici výjimkou potvrzující pravidlo, zato však mluvčí druhé, konzervativní Prahy oprašovali nacionální hesla při každé příležitosti. Dávno však již nešlo o „pravé“ či „ryzí“ Čechy, nýbrž o „věrné“, tj. pravověrné Čechy. Za ně se považovali i katolíci, kteří na oplátku z národního společenství vylučovali husitské kacíře. Princip víry tak byl v husitské i protihusitské propagandě nadřazen zájmům národa a vlasti.

MN: Jeden z recenzentů Vaší knihy o životě a díle Jana Husa Vám měl za zlé, že k Husovu životu nepřistupujete s větším ohledem a úctou ke křesťanské víře, přičemž zdůrazňoval, že Husovi jako křesťanovi a teologovi lze jen velmi obtížně porozumět bez takového přístupu.

FŠ: Ach ano, neuvědomil jsem si, že se někoho mohu dotknout. Spornější je bonmot rozumování o nerozumném, kterým Milan Machovec kdysi označil teologické rozepře. Slovní spojení mně uvízlo v paměti a já ho případně použil. Tím se teologii či spíše teologiím neupírám jejich učenecká povaha. O vědeckosti bych raději nemluvil, protože i v případě jiných společenskovedních disciplín je zřejmé, jak jsou vzdáleny kategorii anglického pojetí *Sciences*. Jako zásah do černého by se mohlo jevit mínění stejného recenzenta, že Husovi neporozumí ten, kdo se k jeho ideálům, tj. víře a jejímu teologickému vyjádření staví nepřívětivě a zamítavě. Míru porozumění nechám stranou, leč snad i agnostik má právo zkoumat myšlenkové proudy evropského středověku. Mimochodem, agnostik je dnes na tom stejně špatně jako středověký odpadlík, který byl považován za horšího než pohan. O něco lépe jsou na tom dokonce „něcisté“, kteří přece jen v něco věří.

MN: Na druhou stranu v naší zčásti dechristianizované společnosti ale přece jen může vyvstávat problém, že o středověku budou psát lidé, kteří na vlastní kůži nezažili nic z praktikovaného katolického náboženství, neznají mešní rituál, protože nikdy nebyli v kostele, zkrátka o středověké církvi znají cosi pouze z knih, ale unikající jim elementární věci, které jsou pro mnohé z nás samozřejmostí. Nesouvisí to s vírou, s agnosticismem ani s „něcisty“, ale prostě s kinderstube. A Hus byl přece jenom na prvním místě katolický kněz, jenž v kněžství kladl sice důraz na morálku, ale nijak nezpochybňoval žádné rituální úkony, nemluvě o svátostech. V tomto ohledu proti soudobé církvi nijak nevystupoval a nechtěl ji ani reformovat, ani zjednodušovat, jako později táborští kněží. Naskýtá se tedy otázka, může Hus, katolický kněz, dnes ještě v něčem reálně působit v našem současné, křesťanství tak vzdáleném světě?

FŠ: Tuším, kam míříte. Zatímco po panovnících zůstávají slavobrány a po stavitelích katedrály, po myslitelích zpravidla jen knihy, které nikdo nečte. Tak je tomu i u Husa. Příznačné pro letošní jubileum je to, že nikdo nepostrádal na knižních pultech Husovy spisy. Ty latinské nakladatelství Academia před lety vypustilo ze svého programu, čímž známosti Husova díla neobyčejně prospělo, neboť edice Husových sebraných spisů se ujalo nakladatelství Brepols, v jejíž prestižní řadě Corpus Christianorum – Continuatio Mediaevalis vyšlo již osm svazků včetně dvou doprovodných.

MN: Každého cizince, s nímž mluvím, však ona „domácí“ rezignace na vydávání Husových spisů zarazí, především v Polsku. Na druhou stranu ale máte jistě pravdu v tom, že se tak Hus, včetně „doprovodných“ svazků, Jeronýma Pražského a katalogů starých univerzitních knihoven, dostane do širšího povědomí. To samé by přitom mohlo platit i o dalších univerzitních pramenech, jež jsou s Husem a ranou reformací spojeny a jež dnes nemají kritické edice, a přitom je Praha nejstarší alma mater středoevropských univerzit.

FŠ: Je dobré, že jste tu zmínil Jeronýma, jehož jubileum v roce 2016 jistě zanikne v oslavách císaře Karla IV. Leč právě mistr Jeroným by si zasloužil pozornosti filosofické obce, neboť přišel s nekonformními a nekonvenčními názory. Ještě však ke známosti Husova díla. Hus se prostě moc nečte, platí to i o jeho českých spisech, neboť číst je není snadné. Marné je zatím volání po převezech hlavních Husových spisů do moderní češtiny. Málokdo si uvědomuje, že díla evropských velikánů, například Danta, Petrarky či Shakespeara, vnímáme prostřednictvím dnešní češtiny. Jsou nám proto bližší, neboť jim rozumíme a nemusíme klopýtat přes archaické tvary a významy staré češtiny. Hus sám by proti tomu nic neměl, vždyť ostatně jeho některé latinské spisy byly do novodobé češtiny přeloženy.

MN: Stále se však nedostáváte k původní otázce.

FŠ: Díky, upovídánost by neměla být atributem vyššího věku. Máte jistě na mysli Husovu úpravu českého pravopisu. Svůj záměr zavést „znameníčka“ či „nabodenička“ místo „spřežek“, jimiž se v latinské abecedě nahrazovaly některé chybějící hlásky, Hus poprvé vysvětlil roku 1412. Učinil tak téměř shodnými důvody, které nalezneme i v latinském pojednání s názvem *Český pravopis (Ortographia Bohemica)*. O Husově autorství se stále pochybuje, sotva by však bylo možné mezi jeho vrstevníky nalézt někoho, kdo by více přicházel v úvahu. Co hlavního, Hus ve svých českých spisech začal nový modus používat. Trvalo ovšem delší dobu, než se jeho reforma českého časopisu s čárkami a háčky prosadila. Používáme ji dodnes, což však neplatí v případě mnoha přírodovědců, matematiků, fyziků i jiných stoupců rychlé komunikace, kteří v elektronické korespondenci zašli ještě dále a odstranili i „znameníčka“.

A ještě něco: Hus, jak tomu mnohé nasvědčuje, zavedl do česky psané naučné literatury dvě závažné novinky, bez nichž se dodnes neobejdeme. Tím, že češtinu své doby povýšil na spisovný jazyk bohovědné nauky, musel pro čtenáře adaptovat systém latinských citací bible. Po vzoru latiníků odkazy přesunul na okraje řádků a v propedeutickém úvodu svých českých *Výkladů* podal návod, jak odkazy v bibli vyhledat. Aby pak měli čtenáři jeho českých spisů po ruce potřebnou pomůcku, sestavil pro ně tabulku s přehledem úplných názvů všech knih Starého a Nového zákona a jejich zkratek. Jelikož však v českých překladech bible byly stále ještě používány římské číslice, Hus pro své čtenáře připojil další tabulku, v níž je převedl na arabské. Těmto inovacím však ještě nebyl konec. Mnohé překvapí, že Hus zavedl do česky psané literatury rejstřík (*zpravidlo* neb *ukazadlo*) sloužící k obsahové orientaci v příslušném díle. Jeho abecedně uspořádaná hesla kombinovala osobní jména s věcmi a pojmy, k nimž byla připojena tu větší, tu menší vysvětlení.

MN: Napadá mne, zda by se Hus stal reformátorem čtení a psaní i tehdy, pokud by ho biskupská a papežská klatba nevyhnaly do venkovského světa, s nímž po přibytí do Prahy patrně nebyl příliš ve styku. Ona z toho myslím plyne i otázka pro dnešní medievistiku. Není chybou, když lidé studují, doktorují a habilitují se jen na jednom jediném místě a mnohdy na stále stejná témata, propadají fachidiotismu, jsou sice odborníky na píditémata, avšak vidění témat v souvislostech jim uniká? Přicházejí s novými řešeními v minucióznostech, nikoli však s novými pohledy a interpretacemi širšího rozsahu. Doba, kdy se vše převracelo naruby, již asi minula, přesto se tu a tam vynoří odvážně vyhlížející teze. Mám například na mysli demytizaci genealogické

posloupnosti Husovy generace a jejích předchůdců, jež je v obecném povědomí hluboce zakořeněná a ne a ne ji vyrubat.

FŠ: Velký důraz na Husovy vazby k jeho předchůdcům kladl zejména autor velkého Husova životopisu Václav Novotný, který se tím snažil zeslabit tezi fulneckého rodáka Johanna Losertha o epigonské závislosti vůdce českého reformního hnutí na Wyclifovi. Podiv nad tím, že Hus nedbal na horlení Matěje z Janova a dominikána Bitterfelda proti odpustkům, projevil již před sto lety římskokatolický historik Jan Sedlák. I jiní historici upozornili na to, že Hus nikdy necitoval spisy svých předchůdců, ač údajně krácel v jejich stopách. Hus sice připomenul památku svých předchůdců v betlémském kázání z 26. prosince 1409, avšak jen ve výčtu haněných kazatelů. Sotva však lze souhlasit s názorem, podle kterého „lokální náboženství“ z éry Karla IV. nemělo s husitstvím legitimní spojitost. Tradiční pojetí návaznosti Husovy generace na „předchůdce“ před rokem 1400 je v české odborné literatuře stále dosti běžné, neboť ho lze nesporně doložit u tak významného husitského teologa, jakým byl Jakoubek ze Stříbra.

MN: Za povšimnutí stojí, že Hus zřejmě neměl povědomí ani o reformní kritice kléru a vysoké hierarchie, kterou německý mistr Matouš z Krakova zveřejnil jednak ve svých synodálních kázáních, jednak ve sžíravém pamfletu příznačně nazvaném *O ohavnostech římské kurie (De squaloribus curiae Romanae)*. Právě tento traktát, který ilustruje frustrace myslitelů i prostých věřících v období velkého církevního schizmatu, však ukazuje, že podobné hledání nápravy bylo voláním žízňivých na poušti. Nad jiné dobrou ukázkou je zmar všech reformních záměrů, které měl na programu kostnický koncil. Zůstalo v podstatě jen u slov, zatímco k radikálnímu řešení došlo v husitských Čechách.

FŠ: Dnes se podle převahy publicisticky vyjádřených mínění husitství jeví jako scestné nebo přímo opovrženíhodné řešení. To je ovšem pro mne nepřijatelné, neboť v Čechách došlo o sto let dříve k stejnému nástupu reformačního věku jako v Lutherově Sasku. Nebo jste jiného názoru?

MN: Musím se přiznat, že pro mne to je strašně komplikovaná otázka. Osobně mi je nepřijatelný Žižkův radikalismus počátku dvacátých let v duchu občanské války, v níž se neberou zajatci a kdy ti, kdo nejsou s námi, mají být pobiti, protože když je pustíme, oni se v příští pevnosti zase postaví proti nám. Žižka tím uvedl do praxe tábořský chiliasmus, který jinak v extrémních výstřelcích spojených se zneuctěním Kristova těla a kalicha odmítal a vytáhl proti němu s hranicemi. Je však Žižkův radikalismus husitství? Nepochybně.

Stejně je však husitstvím Husovo či Jakoubkovo hledání duchovního ideálu, stejně tak je husitstvím Jeronýmovo zpochybňování věčných pravd a objevování cest intelektuální svobody, každodenní čtení bible laiky na táboře, odmítání trestů smrti za dříve tvrdě trestané prohřešky, stejně jako tvrdý dohled nad dodržováním morálky spjaté s desaterem. Stejně tak jsou ale husitstvím i náběhy k náboženské toleranci, a to dokonce i vůči židům. Husitství se, nevím proč, prostě dodnes strašně málo užívá v plurálu. Každopádně mnoho podob onoho husitství vedlo k reformaci víry, zbožnosti i celé společnosti. Ideály sice mnohdy nakonec padaly pod stůl, ale to platí i pro německou reformaci, jež svým příklonem ke konfesionalizaci ve druhé polovině 16. století stvořila velmi netolerantní světy, v nichž by se nám dnes žít moc nechtělo. Čechy, myslím, že díky nutnosti hledat přijatelné kompromisy, jež vidíme na samém počátku vypuknutí revoluce v debatách o povolenosti války, ve vystoupeních táborských duchovních vůči násilí páchaném samotnými táborskými polními vojsky, při přijetí kompaktát či při kutnohorském náboženském smíru, stojí v jistém ohledu výše než reformace 16. věku, jež sice radikálněji změnily víru, zbožnost i celou společnost, avšak těm, kteří onu reformaci nepřijali, dávali mnohem menší možnosti svobodné existence.

FŠ: Tady bychom mohli skončit, i když stále ještě bylo by co uvést. Zejména dočasné zrovnoprávnění žen nejen v reformním dění, ale i ve svátostní komunikaci eucharistie pod způsobou chleba i vína. K českému *aggiornamentu* ovšem náležela i bohoslužba v národním jazyce. Rozhovor vedeme na sklonku roku 2015. Co všechno vstoupí na evropskou scénu a do našeho dějinného povědomí v době, kdy možná začíná další stěhování národů, nedokážeme odhadnout. Historie zůstává učitelkou života, leč historici byli vždy špatnými prognostiky.